

ع. عبدالرحیم‌اف

ادبیات کولاب

مردم کولاب از قدیم‌الایام به شعر و شاعری، علم و ادب شوق و رغبت زیاد داشته‌اند. در این موضع که در گذشته قسمتی از ولایت تاریخی ختلان (خَتَلان، خُتَلان) به شمار می‌رفت، نمایندگان برجسته‌ای در نظم و نثر، عالمان، قصه‌گویان و کوراغلی‌سرایان، نقد ادبی، فولکلور و فولکلورشناسی به میدان آمده‌اند.

پاره منظومی که در تاریخ ادبیات فارس- تاجیک چون نمونه‌ای از نخستین شعرهای فارسی دری- تاجیکی اعتراف گردیده است، حاکی از جسوری و مردانگی ساکنان این محل در مبارزه علیه اعراب بوده، در اثر مورخ مشهور عربی‌زبان محمد جریر طبری «تاریخ الرسل و الملوک» ثبت گردیده است. سال ۷۲۵ والی خراسان، دست‌نشاندهٔ خلافت عرب- اسد بن عبدالله به ختلان هجوم آورد. حاکم ختلان از خاقان ترک - کورسوغانون مدد خواست. ختلانیان و ترکان بخشی از لشکر اسد ابن عبدالله را نابود کرده، او را به عقب‌نشینی به سوی بلخ مجبور نمودند. ساکنان شهر بلخ که گواه هزیمت اسد ابن عبدالله بودند، در حق او سرود تمسخرآمیزی آفریدند:

از خَتَلان آمدیه

به رو تباه آمدیه

آبار باز آمدیه

خشک و نزار آمدیه

پاره شعر دیگری که به منطقهٔ کولاب مربوط است، هنگام حفاریات در موضع هولبک

از جانب باستان‌شناس غلام‌اوا دسترس گردیده است:

لب همی خوشمزه
ابره کمان حمزه
تیرش خدنگ غمزه
چشمکش هلاک دلها

این نوشته به قرن‌های ۹ و ۱۰ راست می‌آید. نسخه اصلی این یادگاری در ارمیتاژ سنت پترزبورگ محفوظ است.

از معلومات منابع تاریخی برمی‌آید که در قرن ۱۰ ختلان بخشی از دولت ابرقدرت سامانیان بوده است. در اینجا چون دیگر قلمرو دولت علم و ادب و فرهنگ وجود داشت و شاعران و نویسندگان زیاد به کار و فعالیت ایجاد می‌شغول بوده‌اند. متأسفانه در منابع ادبی (که تا قرن‌های ۱۵-۱۶ بسیار کم‌شمارند) راجع به شاعران و نویسندگان، اهل ادب کولاب و نواحی اطراف آن معلومات وجود ندارد.

بعد از زوال دولت سامانیان، به سر حاکمیت آمدن سلاله‌های ترک‌نژاد، هجوم مغول‌ها و... حیات علمی و ادبی و فرهنگی مثل دیگر منطقه‌های تاجیک‌نشین در ختلان نیز رو به تنزل و انقراض آورد. از اینجا است که در آثار تاریخی و سرچشمه‌های ادبی راجع به نمایندگان ادبیات فارس و تاجیک قرن‌های ۱۱-۱۳ از منطقه کولاب هیچ گونه معلومات ثبت نگردیده است. احیای حیات ادبی کولاب در قرن ۱۴ با نام میرسید علی همدانی - دانشمند و ادیب متصوف فارس - تاجیک وابسته است. این شخصیت بزرگ عالم اسلام مدتی ساکن کولاب بوده، در اطراف خود دانشمندان و اهل ادب را جمع کرد. یکی از شاگردان معروف او خواجه اسحاق ختلانی می‌باشد. از اشخاص دیگر مشهور عالم اسلام، اساسگذار فرقه نعمت‌اللهیه در تصوف، شیخ نعمت‌الله ولی است که در قرن ۱۴ و نیمه اول قرن ۱۵ می‌زیسته است. او مدتی در بلجوان زیسته، پیروان و معتقدان پیدا کرده و با میرسید علی همدانی رابطه

علمی و فرهنگی داشته است. تردیدی نیست که در محفل او نیز شاعران و ادیبان جمع می‌آمدند.

از قرن ۱۶ به این سو، در تذکرها و سرچشمه‌های تاریخی راجع به برخی شاعران ختلان زمین معلومات درج گردیده است. مثلاً در تذکره «هفت اقلیم» امین احمد رازی (قرن ۱۶) از شاعر کولابی اصل مولانا عادل سخن می‌رود. مؤلف از مهارت شاعر سخن رانده، چهار مصرع زیرین را از ایجادباتش آورده است.

عاشق شوی وصل یار بگزیده خویش   از بهر قرار دل غمدیده خویش
خواهد که درازتر شود بردوزد   بر دامن شب سیاهی دیده خویش

نماینده دیگر ادبیات کولاب شاعر معروف قرن ۱۶ باقی کولابی است. موافق معلومات او از گذر چرمگران کولاب بوده است. در آغاز، به تحصیل علوم در مدرسه حاجی عبدالرحمان کولابی پرداخته است. همراه پدرش به افغانستان و هندوستان سفر می‌کرد. حین یک سفر با یکی از محفل‌های ادیبان فارسی‌زبان هندوستان رابطه پیدا کرده، این کشور را مکان زیست خود قرار داد. باقی کولابی هنگام حکمرانی پادشاه هندوستان - اکبر (۱۵۵۶-۱۶۰۵) در گیر و دار شورش معصوم‌خان کابلی (سال ۱۵۷۹) در شهر جیبور کشته شد. سال ۱۹۲۷ دانشمند هندوستان مولوی محمدشفیع در شهر لاهور در کتابخانه شخصی شهاب‌الدین، یکی از علمای هندی، مثنوی «هیر و رنج‌ها»ی باقی کولابی را به دست آورده است. محقق پاکستانی دکتر محمدباقر سال ۱۹۸۰ در لاهور کتابی با نام «قصه‌های پنجابی به زبان فارسی» را به طبع رساند که در آن مضمون و مندرجه مثنوی «هیر و رنج‌ها»ی باقی کولابی درج گردیده است.

معلومات در باره شاعران و اهل ادب کولاب از قرن ۱۸ تا ابتدای قرن ۲۰ نسبتاً فراوان است. در این دوره، حیات ادبی در کولاب و نواحی اطراف آن تیره‌ری (شورآباد)، بلجوان،

خاولینگ، مؤمن آباد، سرخ حصار، کنگورت در جوش و خروش بوده است. ادیبان و شاعران روابط ایجاد داشته، در محفل‌های ادبی جمع می‌آمدند. در رشد ادبیات و پیشرفت علم و ادب سهم مدرسه‌ها قابل توجه بود. طبق معلومات در این دوره در شهر کولاب ۶ مدرسه وجود داشت که در آنها عالمان و دانشمندان ورزیده تدریس می‌کردند. خصوصاً مدرسه‌های روستاهای لنگر (مدرسه «شاه خاموش»)، نوآباد و دولت آباد کنونی ناحیه شورآباد، بلجوان، خاولینگ، کنگورت، سرخ حصار و... مشهور بودند. بعضی شاگردان این مدرسه‌ها تحصیل را در مدرسه‌های بخارا و سمرقند، افغانستان، هندوستان ادامه می‌دادند.

معلومات سرچشمه‌های ادبی، پاره‌های باقی‌مانده، اثرهای جداگانه نمایندگان دایره ادبی کولاب را محقق معروف آ. حبیباف در کتاب «گنج پریشان» (دوشنبه، ۱۹۸۴) فراهم آورده است. از معلومات او و دیگر پژوهشها بر می‌آید که در قرن ۱۸ و ابتدای قرن ۲۰ دایره ادبی کولاب وسیع شده، رو به گسترش آورد. در این دوره بیش از ۴۰ شاعر و ادیب و ایجادیات آنها معلوم گردیده است.

ناصر ختلانی، عبدالرحمان خواجه بن میرزا پادشاه ختلانی در آخر قرن ۱۸ و ابتدای قرن ۱۹ زندگی کرده است. از میراث ادبی او داستان‌های «مجلس افروز» (۴۱۲۴ بیت)، «حدیقه الرسول» (تألیف ۱۸۱۵؛ ۴ هزار بیت)، «حیرت‌انگیز» (۳۹۶۳ بیت)، همچنین غزل‌ها، رباعی‌ها، مخمسات و قطعات دسترس گردیده‌اند. ادیبان دیگر کولابی‌الاصغر ناصر مخدوم کولابی، ذوقی عبدالنبی ختلانی، افسر ملا شهاب‌الدین مخدوم ختلانی، محمد سعید بلجوانی، بسمل ملا برهان، عجزی ملا عبدالرحیم ختلانی، ذره ملا ذاکر ختلانی، عبدالرحیم کولابی، میرزا خاکی، میرزا رجب، مجرم راغی عاشورمحمد، میرزا لقا، مخدوم ملا مرتضی والد نیازمحمد کولابی، محمودخواجه بلجوانی، میرزا قدم و... می‌باشند.

از دایره ادبی کولاب در قرن ۱۹ بسیاری ادیب و دانشمند را می‌توان نام برد که شاعران و ادیبانی پرکار بودند و در رشد علم و ادب تاجیک سهم ارزنده گذاشته‌اند. مثلاً حکمران کولاب مضراب‌خان که در شعرش مضراب تخلص کرده است. آوازه شعر و شاعری این شاعر تا بخارا رسیده بود و تذکره‌نویسان (مانند عبدی) نام او را در اثرهایشان داخل کرده‌اند. مضراب‌خان در درگاه خود شاعران، ادیبان و هنرمندان زیادی را جمع آورده، نسبت به آنها غمخواری و سرپرستی می‌نمود.

ایجادیات شاعران دیگر- شمس‌الدین شاهین که در بخارا او را افلاطون شاعران می‌گفتند و حاجی محمدحسین کنگورتی، غنی و گوناگون‌رنگ است. آنها در اکثر انواع شعر ادبیات کلاسیکی فارس- تاجیک مثنوی، قصیده، غزل، رباعی، قطعه و ... اثرهای جالب و دل‌انگیزی آفریده‌اند که در شمار دردانه‌های ادبیات کلاسیکی فارس- تاجیک قرار دارند. حاجی محمدحسین کنگورتی همچنین رساله‌ای در فن خطاطی - «اشکال خطوط اسلامی» دارد. یکی از شخصیت‌های مشهور آن دوران مولوی خال‌محمد خسته است که همراه پدر خطاطش برای تحصیل به بخارا و سپس به افغانستان رفته، از جمله ادیبان معروف آن کشور گردید.

عموماً حیات ادبی کولاب و ایجادیات نمایندگان این سرزمین تا ابتدای قرن ۲۰ چون جز، یگانه روند عمومی ادبیات تاجیک و ادامه سنت‌های ادبیات کلاسیکی فارس- تاجیک ظهور نمود و تکامل یافته است. شاعران و ادیبان کولابی‌الاصول با ایجادیات خود در رشد ادبیات خلق تاجیک سهم سزاوار گذاشته‌اند.

ماه اکتبر سال ۱۹۱۷ در روسیه انقلاب سر زد و حکومت پادشاهی سرنگون گردید و در نتیجه آن در حیات اقتصادی و اجتماعی و سیاسی این کشور تغییرات کلی رخ نموده، جریان زندگی مجرای نو گرفت و مردم به ساختار جامعه نوین سوسیالیستی پا نهادند.

سال ۱۹۲۰ امواج انقلاب اکتبر به قلمرو بخارا رسید. این واقعه راه و روش زندگی مردم را به کلی تغییر داد. در این سرزمین نیز مردم به ساختار جامعه سوسیالیستی وارد شدند. حوادث و وقایع سیاسی و اجتماعی به حیات معنوی جامعه، از جمله به ادبیات تأثیر عمیق رساند. ادبیات تاجیک راه و روش نو اختیار کرد، ادبیات به نام شوروی تاجیک عرض وجود نمود که در نقطه عطف نثر و ادبیات‌شناسی آن صدرالدین عینی و در نقطه شروع نظم ابوالقاسم لاهوتی قرار داشتند. این ادبیات ۷۱ سال (تا سال ۱۹۹۱) را در بر گرفته، به دوره‌های ادبیات سالهای ۲۰، ادبیات سالهای ۳۰، ادبیات دوره جنگ بزرگ وطنی (۱۹۴۱-۴۵) و ادبیات بعد از جنگ تقسیم‌بندی شده است. بعد از سال ۱۹۹۱ دوره تازه شکل ادبیات - ادبیات دوره استقلال فرا رسید.

در کولاب‌زمین دوره ادبیات شوروی با نام شاعران مردمی بابایونس خدادادزاده، سیدعلی ولی‌زاده و... آغاز می‌یابد. بابایونس در شهرهای گوناگون آسیای میانه کارگری می‌کرد. پس از انقلاب اکتبر به زادگاهش برگشت و در ساختمان جامعه نو فعالانه شرکت نمود. او کوراغلی‌خوانی حرفه‌ای بود و استعداد خداداد شعرگویی داشت. وی هرچند بی‌سواد بود، اما از شعر و ادب آگاهی داشت. در موضوعات معمول دور شعر می‌گفت و در برقرارسازی ساخت نو اجتماعی سهم می‌گذاشت.

زمان انقلابی، دگرگونی‌ها در زندگی، مبارزه به مقابل دشمنان ساخت نو زندگی، اتحاد مزدوران، مقایسه حیات گذشته و نو، آزادی زنان، مبارزه با خرافات، وصف محنت در زمین، راهها، کارخانه‌ها، اجرای نقشه‌ها و طرحهای حکومت شوروی، محو بی‌سوادی، ترغیب علم و دانش و... نامگوی مختصر موضوع‌هایی است که ادیبان و شاعران، از جمله نمایندگان اهل ادب کولاب به آنها روی آورده‌اند. سالهای دهه ۳۰ قرن ۲۰ حیات ادبی کولاب در جریان عمومی رشد ادبیات تاجیک در حال شکل‌گیری بود. در آن سالها سامع آدینه‌زاده در کولاب

محفلی ادبی تأسیس نمود که در آن تقریباً ۶۰ شاعر و نویسنده و اهل ادب شرکت داشتند. اعضای محفل هفته‌ای یک بار در باغ مرکزی شهر کولاب جمع می‌آمدند و شعرهای تازه خود را می‌خواندند، آنها را نقد می‌کردند، مشاعره تشکیل می‌نمودند و بحث‌های ادبی می‌آراستند. سال ۱۹۳۸ سامع آدینه‌زاده به حبس محکوم شد و فعالیت مکتب ادبی قطع گردید. سال‌های دهه ۵۰ قرن ۲۰ بعد از آزادی سامع کار محفل از نو آغاز یافت و تا آخر عمر شاعر ادامه داشت. سامع ۵ سال در استروشن زندگی کرده، با شاعر معروف ظفرخان جوهری رابطه دوستی و ایجاد داشت که بعدها به رابطه‌ی ایجادی و ادبی محفل سامع و ادیبان استروشن تبدیل شد. آنها به یکدیگر نامه‌ی منظوم ارسال می‌کردند، از آثار خود همکاران خویش را آگاه می‌ساختند. از مکاتبات مذکور چنین برمی‌آید که ادبیات‌شناس تاجیک ساکن سمرقند ب. ولی‌خواج‌اف از محفل ادبی سامع در کولاب آشنایی داشته است. او هم به نام سامع و هم به نام اعضای محفل چند نامه‌ی منظوم ارسال نموده است. در محفل ادبی سامع شاعران و ادیبان معروف از قبیل موسی غلام، ابراهیم جلیل‌زاده، ملا برهان، میرزا لطیف رحیم‌زاده و دیگران به کمال رسیده‌اند. برخی از اعضای این محفل به عضویت اتحادیه‌ی نویسندگان تاجیکستان پذیرفته شدند. مجموعه‌های اشعار اعضای محفل سامع «آفتاب رویه» از موسی غلام (دوشنبه، ۱۹۹۴)، «ساعت سعد» از میرزا لطیف رحیم‌زاد (دوشنبه، ۱۹۹۷)، «عرض صداقت» از ابراهیم جلیل‌زاده (دوشنبه، ۱۹۹۱)، «دفتر سبز» از سامع آدینه‌زاده (دوشنبه، ۲۰۰۴) و... به طبع رسیده‌اند.

در سالهای جنگ بزرگ وطنی (۱۹۴۱-۴۵) بسیاری شاعران و نویسندگان تاجیک، از جمله زادگان کولاب‌زمین با قلم، با سخن آتشین، سپاهیان جبهه‌ی نبرد را به قهرمانی و دلیری و جسارت دعوت می‌کردند، محنتکشان پشت جبهه را به فداکاری، صبر و تحمل می‌خواندند.

یکی از شاعران جنگاور سیداحمد کریم‌اف است که در کنار شرکت در محاربه‌های شدید، شعر هم می‌گفت. از نگاشته‌های او در این سالها شعرهای زیادی از قبیل «دشمن کور»، «سرخور»، «قهرمان»، «دلیران» و... منظور خوانندگان گردیدند. شاعر خلق بابایونس کهنسال نیز از قهرمانی‌ها و دلاوری‌های رزمندگان تاجیک، فداکاری‌های مردم عقبگاه الهام گرفته، شعر و سروده‌های نو تازه آفرید، چنانکه «شعر و داستان‌ها» (۱۹۴۱)، «بهادران میدان جنگ وطنی» (۱۹۴۳) و... را منتشر نمود.

تا سالهای ۹۰ قرن گذشته حیات ادبی در شهر کولاب و نواحی اطراف آن خیلی پیش رفت. در این دوره شاعران و نویسندگان نسل کلانسال - سامع آدینه‌زاده، موسی غلام، قربان‌علی رجب، میرزا لطیف رحیم‌زاده، ابراهیم جلیل‌زاده، سیدعطا مقیمی، خال اسلام، عوض نعمتی، غفور ملا، شریف نبی، جان‌آرا کریم‌اوا، سیداحمد کریم‌اف، مجید قربان‌اف، ستار شاکرزاده، عاشور صفر و دیگران اثرهای نو و تازه درخور زمان به میان آوردند. برای به عرصه ایجاد قدم نهادن جوانان، تأسیس دانشگاه دولتی آموزگاری کولاب و آموزشگاههای آموزگاری مساعدت نمود. اکثر دست‌پرووران دانشگاه به شعر و شاعری شوق و رغبت داشتند، شعرهای خود را در مطبوعات ادواری و نشریه‌های مرکزی جمهوری به طبع می‌رساندند.

در رابطه با حیات ادبی کولاب پدیده‌ای جالب توجه قابل قید است. شاعران و نویسندگان کولاب‌زمین را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد. به گروه یکم شاعران و نویسندگانی از قبیل عاشور صفر، غلام عیسی‌اف، رجب نظر، سعیدجان حکیم‌زاده، احمد هلالی، گلنظر حکمت، مضراب قند، پولاد رحمت‌اف، عزیز رحیم، سعید مؤمن، فریدون، تبر میرزایف، حق‌نظر غایب، عبدالحی قلندر، خاصیت ولی‌زاده، صفر امیرخان، غفارعلی صفر، مهتاب ذاکر، تلقین خواجه، ناصرزاده، محمد خالزاده، نظر خلیل، ذکراالله فیض‌الله و... شامل‌اند که ساکن شهر و منطقه کولاب می‌باشند. در گروه دوم ادیبان غفار میرزا، آدینه میرک،

حدیثه قربان‌اوا، شاه‌مظفر یادگاری، حبیب‌الله فیض‌الله، صفرمحمد ایوبی، رحمت نذری، محمد غایب، عبدالقادر رحیم‌اف، سلیم ختلانی، اکبر عبدالله، رفاهت، ذوقی صادق، ع. صمداف، سیف رحیم‌زاد آفردی، میراحمد امیرشاه، سپهر حسن‌زاد، برات‌علی عبدالرحمان تعلق دارند که اساساً ساکن دوشنبه می‌باشند.

محفل‌های ادبی یکی از نوع‌های انتشاریافته صیقل هنر ایجاد می‌باشند. طوری که قید شد، نخستین محفل ادبی را در کولاب سامع آدینه‌زاده تأسیس نموده است. سالهای ۵۰ قرن گذشته در دانشگاه دولتی آموزگاری کولاب با سروری شاعر س. ولی‌زاده محفل «ادیبان جوان» تشکیل گردید. سالهای ۶۰-۷۰ سروری محفل را شاعر استروشنی ابراهیم شکری و ادبیات‌شناس ا. کوچروف به عهده داشتند. در محفل «ادیبان جوان» عاشور صفر، سامع آدینه‌زاده، سعیدجان حکیم‌زاده، موسی غلام، عیسی غلامی، میرزا لطیف رحیم‌زاده، خال اسلام، قربان مجید، شاه‌مظفر یادگاری، حق‌نظر غایب، صفرمحمد ایوبی، صفر امیرخان، آدینه رحمان، فیض عاشور، عبدالحی قلندر، خاصیت ولی‌زاده، محمد غایب و دیگران شرکت می‌نمودند. راهبران و اعضای محفل به جوانان ایجادکار کمک می‌رساندند، برای چاپ اثرهایشان توصیه می‌دادند، برای به صف اتحادیه نویسندگان تاجیکستان قبول شدن آنها مساعدت می‌نمودند. بعد از صاحب‌استقلال گشتن جمهوری، در اساس محفل «ادیبان جوان»، محفل «پرواز شاهین» تأسیس یافت که اساسگذار آن دکتر علوم فیلولوژی سعید رحیم می‌باشد. بعداً ریاست این محفل بر دوش ادبیات‌شناس ش. سعیدجعفراف واگذار گردید. چندی از اعضای این محفل به عضویت اتحادیه نویسندگان تاجیکستان قبول گردیدند.

محفل دیگر نسبتاً مشهور «خیراندیش» است که شاعر خیرالدین قربان‌اف سال ۱۹۸۷ در مرکز شهر کولاب تأسیس کرد. اکنون ریاست این محفل را ادیب آدینه رحمان‌اف به عهده دارد. اعضای این محفل شاعران و نویسندگان سلیمان سلطان، عبدالقهار موسی، اکبر مجید،

اناره، گلرخسار، داوود وریز، طلب داوود، ذاکر میرزا، نعمت الله، حبیب الله ظریف، آرزو حمید، شاهین زرگر، صاحب نظر خدایار، سیداکرم دولت زاده، بهرامشاه ناظمی، آذر شب شکن، جعفر ختلانی، گلپهار علی زاده، دوران عین الدین، الهام شیرین، نورعلی یعقوب و دیگران می باشند.

سال ۱۹۸۱ در ناحیه فرخار با راهبری سرمحرر روزنامه «گلستان» امیرخان احمدخان اف محفلی ادبی با نام «امید» تشکیل گردید که در آن اکثر دوستداران شعر و ادب از جمله قربان مجید، عزیز افضل زاده، برهان الدین عثمان اف، اکرم بایمت زاده، میرزا رستم زاده، عبدالرحیم مظلایه فرخاری، خیمه گل عثمان او، خال عزت الله اف، شریفجان عزایف، شمس الدین قیوم اف، خال محمد غفوری، فیض الله حلیم اف، نورالدین شمسی، دولت عالی غفاراف، دولت وطن، محمدعلی مصلح الدین، کینجه مراد شریف اف، صابرخان مقصوداف، گدامد سلطان اف، خداداد نعمت، آیه ماه آستانه قل او، رستم ایرگش اف، ایرگش خارکش اف، نظیر بی عزیزاوا، دولت صفر و... جمع آمده اند. با کوشش و غیرت رئیس محفل سال ۲۰۰۵ مجموعه ای از ایجادیات ۲۴ عضو محفل با نام «ارمغان فرخاریان» به طبع رسید.

سال ۱۹۹۶ در ناحیه میرسید علی همدانی با ابتکار رئیس ناحیه سعید آدینه اف محفل ادبی «کلک» تأسیس یافت. راهبر محفل شاعر علی محمد مرادی می باشد. اعضای محفل ۱۳ نفرند: ع. مرادی، نورمحمد سراجی، ابراهیم سعید، طبر موسی اف، غفارعلی صفر، اسلام یوسفی، محمدعلی مرادی، گلستان سبحان او، نرگس بابا زاده، نرگس کریم او، قاسم جان ظریفی و شهلا عبدالله او. مجموعه ای از ایجادیات اعضای این محفل با نام «لاله های مرز» (۱۹۹۷) به طبع رسیده است.

در ناحیه دنغره محفل ادبی با نام «آفتاب» به ریاست شاعر عیسی غلامی فعالیت می کند. اعضای محفل عیسی غلامی، تولقین خواجه، سعید غایب، برات سعید، امیرشاه ختلانی،

زکات صفراوا، ولی سنگتوده‌ای، رعنا میرزایوا، عبدالرسول شریف‌اف، رحمان میرعلی‌زاده، تغای نظر بقا و دیگران می‌باشند. در کتابی که روزنامه‌نگار و ادیب عمر شیرخان با نام «دنگره» (۲۰۰۵) تهیه کرده است، در برابر دیگر اشخاص معروف در باره این ادیبان نیز معلومات آورده شده است.

در ناحیه شورآباد در نزد روزنامه «نسیم تیه‌ری» محفلی ادبی فعالیت می‌کند. راهبر محفل روزنامه‌نگار، سرمحرر روزنامه زبیدالله رحمان‌اف می‌باشد. اعضای آن عبارتند از: نورالله عارف، نظر خلیل، جیان‌خان لطیفی، قربان عبدالرحیم، فیض نظر، رشید قادریان، یار راغی، شکر بلبل‌زاده، قربان گریز، استا تغای‌مراد، خدایاراف صاحب، شیرمد آدینه، حکمتیار شیرزاد، عاشور محمداف محمدشریف، محمدشریف بوت‌اف، صفرعلی رجب محمداف، نورالنساء (معطر)، رجب‌علی راغی، صابر جان رسول‌اف، علیخان ظریفی و دیگران.

محفلی ادبی ناحیه واسع را شاعر جوان و روزنامه‌نگار سبحان رجب‌اف راهبری می‌نماید. در اینجا شاعران و نویسندگان: پولاد رحمت، سبحان رجب، رجب غفار، ابوسعید واحد، نجم‌الدین احمداف، محمد خال‌زاده، زنجیره ایل‌اوا (مهران‌گیز)، عظیم حلیم، رحیم رفیع، کرامت‌الله قره‌خان، رحمان موسی‌زاده حیدری، شریف نظر و دیگران جمع آمده‌اند. محصول ایجاد آنها با نام «جام امید» (سال ۱۹۹۲) به طبع رسیده است.

در ناحیه تیمورملک نیز در اداره روزنامه ناحیه‌ای - «پیغام» محفل ادبی فعالیت دارد. اعضای محفل ۶ نفرند: آ. صفراوا، س. باران‌اف، آ. عبدالرحمان‌اف، گ. یوسف‌اوا، ج. شریف‌اف، گ. میرزاعلی‌یوا. نگاهشته‌های اعضای محفل در مطبوعات ولایتی و جمهوری به طبع می‌رسند.

خاویلینگ ناحیه‌ای است که طبیعت زیبا و دلکشش به کس الهام می‌بخشد. از اینجاست که بسیار شاعران و نویسندگان از این ناحیه شاعر خیز قدم به عرصه ایجا نهاده‌اند.

مجلس ادبی ناحیه خاولینگ با نام «چهل چنار» در نزد اداره روزنامه ناحیه‌ای «حقیقت خاولینگ» سال ۱۹۸۰ تشکیل یافته است. حالا (۲۰۰۶) در آن ۹ نفر ادیب: الهام شیرین، نگاره قاسم، نصرت‌الله غزل، مظفر اسماعیل، امیده دولت، جمعه‌خان سیدعلی، امیر سید منکی، حکمت‌الله یعقوب شرکت دارند.

در ناحیه مؤمن‌آباد مجلس ادبی عبارت از ۶ نفر در نزد روزنامه ناحیه‌ای «صبح محنت» با سروری سرمحرر روزنامه حسن‌اف نورالله عمل می‌کند.

در کار مرتب ساختن فعالیت شاعران و نویسندگان دستداران شعر و ادب، سهم شعبه اتحادیه نویسندگان تاجیکستان که در ولایت کولاب سال ۱۹۹۰ تشکیل یافته بود، بزرگ است. ریاست این شعبه به عهده شاعر مردمی تاجیکستان شاه‌مظفر یادگاری بود. از سال ۲۰۰۰ میلادی ریاست شعبه اتحادیه نویسندگان تاجیکستان را در ولایت ختلان شاعر خیراندیش (خیرالدین قربان‌اف) به عهده دارد. شعبه اتحادیه نویسندگان تاجیکستان کار مجلس‌ها را به سامان می‌آورد که در نقد نگاه‌شده‌های اعضای مجلس شرکت می‌نماید و پس از تحلیل و بررسی اشخاص ارزنده را برای پذیرفته شدن به عضویت اتحادیه نویسندگان تاجیکستان پیشنهاد می‌کند.

شماری از ادیبان کولاب‌زمین صاحب عنوان شاعر مردمی تاجیکستان، نویسنده مردمی تاجیکستان، دارنده جایزه دولتی ابوعبدالله رودکی جمهوری تاجیکستان (غفار میرزا، ع. صمد، حق‌نظر غایب، صفرمحمد ایوبی، سیف رحیم فردی، شاه‌مظفر یادگاری، محمد غایب، رحمت نذری، عاشور صفر و دیگران) گردیده‌اند. سهم دانشمندان این دیار در شکل‌گیری علم ادبیات‌شناسی تاجیک نیز بزرگ است. ص. ش. تبراف- عضو وابسته آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان، معروف رجبی- عضو وابسته آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان، پروفیسورها: خ. عصازاده، آ. رحمان‌اف، م. امام‌اف، ع. کوچ‌روف، آ. محمدامین‌اف، دکتر علوم فیلولوژی اکرام‌اف

۱. از جمله ادبیات‌شناسان و منتقدان شناخته‌شده تاجیکستان می‌باشند. در رشد علم ادبیات‌شناسی همچنین استادان دانشکده زبان و ادبیات تاجیک دانشگاه دولتی آموزگاری کولاب، نامزد علوم فیلولوژی ش. سعیدجعفراف، پروفیسور ب. ناظم‌اف، دکتر علوم فیلولوژی عمر صفراف و دیگران سهم ارزنده دارند.

کولاب مکان شاعران مردمی، گوینده‌ها، دانندگان افسانه و روایت‌ها، رباعی‌سرایان و دوبیتی‌گویان، کوراعلی‌خوانان است. در بررسی گنجینه این سرزمین، فولکلورشناسان تاجیک با ریاست آکادمیسین ر. امان‌اف همت گمارده‌اند و امروز در کار جمع‌آوری، به مردم رسانیدن ایجادیات شفاهی مردمی، پروفیسور س. چلیش‌اف، نامزدهای علم فیلولوژی س. فتح‌الله‌اف، آ. صوفی‌اف، ف. مراداف و دیگران زحمت می‌کشند.

منابع:

- ۱- «از ختلان آمديه». مجموعه اشعار. مرتب و محرر خيرالدين خيراندیش، دوشنبه، ۲۰۰۴
- ۲- ارمغان فرخاریان. مجموعه. مرتب عثمان اف ب.، دوشنبه، ۲۰۰۴
- ۳- عاشوراف آ.، سعیدجعفراف ش.، رجباف ج. احیاء کولاب، کولاب، ۱۹۹۱.
- ۴- غایباف غ. «ابره کمان حمزه»، مجله «علم و حیات»، ۱۹۹۱، شماره ۱۱.
- ۵- دنغره، مرتب ا. شیرخان، دوشنبه، ۲۰۰۵.
- ۶- داوداف د. سکه‌های سامانی ختلان، مجله «تاجیکستان»، ۱۹۹۹، شماره ۹.
- ۷- نظیراف گ. نسیم سحر، مجله «دریا»، ۱۹۹۴، شماره ۲.
- ۸- سعیدجعفراف ش. فتح قله‌ها، کولاب، ۱۹۹۲.
- ۹- سلطان اف م. جشن وحدت بخش، مجله «دریا»، ۱۹۹۴، شماره ۲.
- ۱۰- صادق اف ر. روزنه صبح، دوشنبه، ۲۰۰۲.
- ۱۱- حبیباف آ. گنج پریشان، دوشنبه، ۱۹۸۴؛ جام امید، مجموعه. مرتب رجباف س. واسع، ۱۹۹۲.
- ۱۲- شریفاف د. ستاره‌های پرجلای ختلان زمین، کولاب، ۱۹۹۲.